

Х.А. МЎМИНОВ

**АФРО-ОСИЁ ҒЎЗАСИ ТУРИЧИ
ХИЛМА-ХИЛЛИКЛАРИНИНГ ЧАТИШТИРИШ
АСОСИДА ОЛИНГАН F_1 ДУРАГАЙЛАРИДА
МОРФО-ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИНИ
ИРСИЙЛАНИШИ**

ISBN: 978-9910-681-24-0

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА
ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ
ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

Х.А. МЎМИНОВ

**АФРО-ОСИЁ ҒЎЗАСИ ТУРИЧИ ХИЛМА-ХИЛЛИКЛАРИНИНГ
ЧАТИШТИРИШ АСОСИДА ОЛИНГАН F₁ ДУРАГАЙЛАРИДА
МОРФО-ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИНИ ИРСИЙЛАНИШИ**

ТОШКЕНТ – 2024

УЎК: 633.511:631.527(575.1)
КБК: 42.36

Мўминов Х.А. Афро-Осиё ғўзаси туричи хилма-хилликларининг чатиштириш асосида олинган F₁ дурагайларида морфо-хўжалик белгиларини ирсийланиши.//Монография. - Т.: “PUBLISHING HIGH FUTURE” ОК нашриёти, 2024.- 101 б.

Ушбу монографияда Афро-Осиё ғўзаси туричи хилма-хилликларининг чатиштириш асосида олинган F₁ дурагайларида морфо-хўжалик белгиларини ирсийланиши ҳамда амалий селекцияда қўлланилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Ушбу монографиядан генетиклар, систематиклар, селекционерлар, ўсимликшунос олимлар ва магистр талабалар фойдаланишлари мумкин.

Тақризчилар:

Биология фанлари доктори (DSc),
профессор В.Б.Файзиев

Биология фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент А.Н. Хужанов

Чирчиқ давлат педагогика университети Илмий техник кенгашининг
2024 йил 26 сентябрьдаги 2-сонли баённомаси билан тасдиқланган.

ISBN: 978-9910-681-24-0

©“PUBLISHING HIGH FUTURE” ОК, 2024

КИРИШ

Кишилик жамиятида табиатдан самарали фойдаланиш учун ғўза туркумини ва унинг турларини ўрганиш натижасида ўз эҳтиёжлари учун фойдаланиш масаласи доимий мақсад бўлиб келган.

Дунё ботаник олимлари кўп йиллаб ғўза ўсимлигига алоҳида эътибор беришлари натижасида унинг оламшумул аҳамиятга эга бўлган маданийлаштирилган ўсимлик эканлигини, қишлоқ хўжалигининг асосий манбаи бўлиб қолишини аниқлаб бердилар. Ғўза ўзининг хилма-хиллиги билан ажралиб туради, унинг ёввойи турлари барча қитъалардан тарқалган. Шунинг учун ҳам ғўза туркумига оид турлар қитъалари ҳар хил географик, экологик ва агро-биоценоз шароитларига ўзининг эволюцион тараққиёти жараёнида мослашиб қолган.

Бу тарихий даврда, биринчидан, ўсимлик турларининг эволюцион жараёни ўзининг ирсий турғунлигига эга бўлган, иккинчидан, у ўзгарган ёки мослашган. Эволюция жараёнида ғўза туркумига оид барча диплоид ёввойи турлар тахминан 25-30 миллион йиллар муқаддам умумий аجدодан пайдо бўлиб, сўнгра ерни секин-аста қитъаларга бўлиниши билан ҳар бир қитъани географик иқлимларига мослашган янги тур авлодлари юзага келиб, улар ўзларича мустақиллашган. Кейинчалик бир неча миллион йиллар табиий иқлим шароитларини ўзгариши натижасида бу ерда ўсаётган ғўза турлари ўзларининг морфологик белгилари ва биологик хусусиятлари билан бириккинчисидан фарқланган бўлиб, уларнинг хромосомлари катта-кичиклиги, ички тузилишлари билан фарқ қилган. Шунинг учун ҳам буларни бир-бирига нисбатан қардошлиги даражасига қараб, уларни ҳозирча маълум 8-геномга ажратилган.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегиясида «касаллик ва зараркунандаларга чидамли, маҳаллий тупроқ-иқлим ва экологик шароитларга мослашган қишлоқ хўжалиги экинларининг янги селекция навларини яратиш» алоҳида таъкидлаб ўтилган. Ёўза турларининг қишлоқ хўжалигида ва саноатда керакли белгиларидан генофонд сифатида - гермоплазмалардан фойдаланиш самардорлигини ошириш учун, уларнинг бири-бирига бўлган филогенетик қариндошлигини асослаш зарур, бунинг учун биринчи навбатда икки тур вакилини сунъий чатиштириш асосида пуштли дурагай олиш мумкинлигини ва бу дурагайлар келгуси авлодда қанчалик даражада сақланиб қолиши ва иккинчидан, бундай рекомбинантларни хромосомаларини ген балансларини ўзгариш даражаси умумий эволюцион гармонизацияга мос кела оладими, деган саволларга жавоб бериш керак. Ёўза гермоплазмасидан кенгроқ фойдалана олмаслигини асосий сабабларидан бири, бу туркумга мансуб бўлган Ер юзидаги мавжуд турларни биологик хусусиятларини ва хилма-хилликлари тўғрисидаги тушунчаларимизнинг етмаслигидадир. Шунга кўра, ёўзанинг маданий диплоид турларининг (*G. herbaceum* L.) кенжа тур ва шакллари туричи ва турлараро филогенетик муносабатларини асослаш, морфобиологик ва қимматли хўжалик белгиларининг наслдан-наслга ўтиши ва ирсийланиш характерини очиб бериш, дурагайлаш асосида эртапишар, тола чиқими ва сифати юқори бўлган, вилтга, шўрга бардошли ноёб рекомбинантлар яратиш ҳамда уларни генетика ва селекция жараёнларида қўллаш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.